

20. Там же, Л.20об.–21.

21. Там же, Л.21.

22. См., напр.: Шавинская Л. Л. Литературная культура белорусов Подляшья XV–XIX вв. Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря / Л. Л. Шавинская. – Мн., 1998; Шавинская Л. Литература белорусов Польши (XV–XIX вв.) / Л. Шавинская, Ю. Лабынцев. – Мн., 2003.

23. НБВУ ОР. F4–20225 (А–439). Л.21об.

24. Там же.

25. См.: Kojalowicz A. W. Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magna Lituaniae Ducatu pertinentium / A. W. Kojalowicz. – Vilnae, 1650. – P. 8, 36. Примечательно, что настоятель Лаврышевского монастыря в своих записках совершенно не упоминает, несомненно, хорошо ему известную работу базилианина Игнатия Стебельского “Dwa wielkie światła na horozycie połockim...” (Wilno, 1781–1783. Т. 1–3), в первом томе которой приведены обширные рассуждения о св. Елисее и его монашеской миссии. Возможно, это потому, что Январия Стульгинского интересовали лишь наиболее ранние литературные источники, начиная с М. Стрыйковского.

НЕКАЛЬКІ РАЗВАГАЎ ПРА КНІГАПІСАННЕ Ё КУЦЕЙНЕ

Лаўрык Юрый Мікалаевіч, магiстр тэалогiі, старшы навуковы супрацоўнiк Нацыянальнага музея гiсторыі і культуры Беларусі

тан ведаў пра пісанне кніг у куцейнiх манастырах на цяперашнi час недастатковы і абмяжоўваецца толькi адзiнкавымі згадкамі ў лiтаратуры. Так, на iснаванне ў 20–50-х гг. XVII ст. пры куцейнiм мужчынскiм Богаяўленскiм манастыры кнiгапiснай майстэрнi звяртаў увагу Г.Я. Галенчанка [1]. Дарэвалюцыйны гiсторык Смаленшчыны М. Радкоў пры аналізаваннi жыццяпiсу Аўрамiя Смаленскага спасылкаецца на iрмалой, перапiсаны ў 1648 г. у Куцейне iнакiямi Успенскага манастыра [2]. Д.В. Разумоўскi і Ю.П. Ясiноўскi ў сваiх працах разглядаюць з музыказнаўчага гледзiшча некалькi iрмалояў, звязаных з Богаяўленскiм манастыром [3]. Пра зборнiк 1641 г., складзены ў Куцейне, пiсалi С.М. Некрашэвiч, У.М. Ператц і М.В. Нiкалаеў [4]. Можна знайсцi яшчэ некалькi згадак пра называньня вышэй кнiгi, але, больш цi менш шырокiя даследаваннi, у якiх хоць бы ў агульных рысах разглядалася праца куцейнцаў па пiсаннi ды iлюмінаваннi манускрыптаў, адсутнiчаюць. Такая сiтуацыя і прымусiла аўтара гэтых радкоў падчас апрацоўкi калекцыi рукапiсаў і старадрукаў Нацыянальнага музея гiсторыі і культуры Беларусі (НМГiКБ), а таксама на працягу даследчыцкай працы ў буйнейшых беларускiх бiблiятэках [5] звяртаць асаблiвую ўвагу на тыя манускрыпты, што былі цi, прынамсi, маглi быць напiсаньня ў Куцейне. Праца гэта толькi распачатая і да яе завяршэння яшчэ далёка, аднак ужо сёння можна падзялiцца першымi вынiкамі.

На пачатковым этапе нашага даследавання вялося выяўленне ў названых беларускіх зборах кніжных рукапісаў, якія тым ці іншым чынам звязаны з куцеінскім асяродкам. Гэта маглі быць манускрыпты з куцеінскімі правеннямі; рукапісныя алігаты, падшытыя да куцеінскіх друкаў; кнігі, асабліваці аздаблення якіх маглі б сведчыць пра іх куцеінскае паходжанне і да т. п.

На цяперашні час выяўлена восем такіх манускрыптаў. З іх тры захоўваюцца ў калекцыі НМГіКБ, а менавіта: ноталінейны “Іермолой”, перапісаны ў 1651 г. у Куцейне для Баркулабаўскага манастыра [6]; “Типикон” XVI ст., са “спадчынным” запісам “по отцу чес[т]ному Петру Бируковичу священику Кутеинскому” [7]; і падшытыя да куцеінскага друку “Брашна духовного” рукапісныя кандакі і ірмасы [8].

Яшчэ пяць такіх манускрыптаў зберагаюцца ў фондзе навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ). Гэта наступныя кнігі: т. зв. “Сінодзік Куцеінскага манастыра” [9]; “Минея” XVII ст., што, паводле ўладальніцкага запісу, належыла спярша куцеінскаму Успенскаму дзявочаму, а затым – баркулабаўскаму Узнясенскаму манастырам [10]; ноталінейны ірмалой з інскрыпцыяй “КОУТЕЕ^НСКІЙ” пры форзацы [11]; і, урэшце, два рукапісныя алігаты, першы з якіх знаходзіцца пад адной аправай з куцеінскім “Трифологіяном” 1647 г. [12], а другі – з куцеінскім “Новым Заветом с Псалтырью” 1652 г. [13].

У фондах іншых бібліятэк, дзе аўтару давялося працаваць, на цяперашні час не выяўлены кнігі, якія можна было б звязваць з Куцейнам.

Сярод пералічаных вышэй манускрыптаў, безумоўна, не ўсе выйшлі з-пад пера куцеінскіх пісальнікаў. Пасля правядзення папярэдняга аналізу рукапісаў яны былі падзеленыя на тры групы:

I. Манускрыпты, прыналежнасць якіх да куцеінскай традыцыі выклікае найменш сумненняў;

II. Кнігі і алігаты, якія з пэўнай доляй верагоднасці маглі быць перапісанымі ў Куцейне;

III. Рукапісы, якія несумненна былі створаныя ў іншым месце.

У першую групу ўвайшлі Баркулабаўскі ірмалой (так для зручнасці будзем называць гэты манускрыпт) і рукапісны дадатак да куцеінскага 1639 г. “Брашна духовного” са збораў НМГіКБ, а таксама г. зв. “Сінодзік Куцеінскага манастыра” з фондаў НББ.

Баркулабаўскі ірмалой займае адметнае месца ў нашым спісе, па-першае, таму, што гэта адзіны рукапіс, месца і час стварэння якога дакладна вядомыя, а па-другое, таму, што ён мае па-мастацку аздоблены гытульны аркуш, які дае магчымасць выказацца на тэму развіцця ілюмінавальнай справы ў Куцейне. Фармат рукапіса – *in folio*; аправа – чорная скура на дошках, аздобленая сляпым цісненнем.

Кніга атрыбуецца на падставе загалюка, выкананага пераважна кінавар’ю: “ІЕРМОЛОЙ | сиречь Б[О]ГОУГО^ННЫЯ ПЕСни | Во хвалу Б[о]гу в^н Тр^о[и]цы едино[м]у, во украшеніе * ц[е]ркви, и все^х | верны^х во

утешеніе: | О' С[вя]ты^ Пр'р[о]къ избран[н]ый | Святым же Іоанномъ ДАМАСКИНОМ Пресладча[йш]е сложен[н]ый: | Всесильнаго Бога Благодатію, | Бл[а]г[о]славеніе^м же Всече[с]т^но^{го} Г[оспо]ди^иа о'ца | Іоиля Трудевича Ігумена | Кутейнскаго. Во Общежителн^и | Монастырь Борколабовскій | Д[е]вический Тщание^м Че^{ст}[ной]: Інокими Ігуме^ии Фотііи Киркоровны, ѿ | все^х сестрь ея Іноки^и[ь]. От некоего написася | В лето ~~4811~~ [=1651]. Месяца Маѣа ѿ [=16] дня”.

Тытульны аркуш ірмалоя хоць і з’яўляецца арыгінальным узорам кніжнага мастацтва, але яўна паўстаў у кантэксце прысутных на Беларусі (ці нават больш шырока – на ўсходніх землях Рэчы Паспалітай) традыцый: у яго кампазіцыі і аздабленні прасочваюцца паралелі з іншымі помнікамі мастацкай і кніжнай культуры. Створаны ён у г. зв. “архітэктурным” стылі з выявай аркі і святых у якасці калонаў-апораў. Пазней гэткая канцэпцыя тытульнага аркуша для беларускай кірылічнай кнігі найбольш ярка выявілася і аформілася спачатку ў куцейнскім жа “Новом Завете с Псалтырю” 1652 г., а потым у супрасльскіх службоўніках XVIII ст., з той толькі розніцай, што ва ўсіх тых выданнях ужо з’яўляецца не проста арка, а алтар, выкананы ў выглядзе франтона. Для падобнага аздаблення “тытулёвіка” магла прыйсці як з заходнеўрапейскіх, так і з віленскіх лацінамоўных выданняў (хоць там па-за спінамі выяўляных постацяў нярэдка можна заўважыць капіталі калонаў – як, напрыклад, на тытульным аркушы выдадзенага ў 1610 г. “*Divi tvtelaris Patrii Casimiri...*”), але, хутчэй, была запазычана з украінскіх старалюкаў пачатку XVII ст. – параўнаць, напрыклад, “Беседы избранная о воспитании чад” Іаана Златавуста (Львоў, 1609), тым больш, што для апошніх даволі характэрна размяшчэнне ў верхняй і ніжняй частках тытульнага аркуша сюжэтных медальёнаў. Формай падачы загалюка (фон з расліннага арнаменту, “падкладзены” пад першае слова загалюка; напісанне гэтага слова мастацкім пісьмом, адрозным ад астатняй часткі загалюка) тытульны аркуш нашага Ірмалоя спадкуе, як з’яўляецца, сёўскае “Евангеліе учительное” 1616 г. Асноўны колер аркі – ультрамарын (за святымі ў зялёных шатах – белы), а ўся выява ўзята ў чырвоную лінейную рамку.

Постаці святых адыгрваюць мегафарычную ролю, увасабляючы як бы апоры, на якіх трымаецца Ўсходняя Царква (згадайма, што, напрыклад, Васілій Вялікі і Іаан Златавусты з’яўляюцца, між іншым, стваральнікамі парадку грэка-візантыйскай літургіі: адзін – урачыстага, другі – звычайнага). Вышыня постацяў на нашым тытуле дапасаваная да памераў складовых частак аркі, і, трэба думаць, мае на мэце перадаць перспектыву, якая адкрываецца перад гледачом, калі той сузірае архітэктурную пабудову: ніжняя частка ўяўляецца большай, верхняя ж – меншай.

У ніжняй частцы стаяць Іаан Хрысціцель і Іаан Златавусты, у верхняй – Васілій Вялікі і Грыгорый Багаслоў. Размешчаны яны паводле іерархіі: прарок – архіепіскап – епіскапы. Святасць усіх гэтых асобаў паказана залатымі німбама з чырвонай абрысоўкай. “Лічнае пісанне” выканана бела-

ружовай фарбай. Кожны са святых правай рукой робіць знак бласлаўлення, а ў левай трымае кнігу, што сімвалізуе мудрасць і навучанне [14].

“Пачэсны” бок выявы – правы (што ўвогуле характэрна для еўрапейскай культуры), таму пачнем разглядаць яе справа налева. Іаан Хрысціцель мае кнігу ў форме сувоя, што паказвае на прыналежнасць прарока да часоў перад Хрыстовым Адкупленнем чалавецтва, г. зн., яшчэ старазапаветных; у астатніх жа – кнігі ў выглядзе кодэксаў, як належыць святым новага часу. Іаан Хрысціцель апрануты ў карычневую валасяніцу, паверх якой накінуты зялёны гіманці. Адметнай рысай гэтай выявы з’яўляюцца анельскія крылы за спінаю прарока: мастак падкрэслівае, што той быў пасланы Богам (грэч. *ἀγγελος* – пасланец, звястун). Крылы гэтыя – зялёныя, а з-пад споду – чырвоныя; пер’е пазначана чорнай і залатой фарбамі.

Іаан Златавусты паказаны ў расшытым крыжамі зялёным палістаўрыі паверх белага з блакітным адценнем сціхара – на знак таго, што святы быў архіепіскапам Канстанцінопаля. Васілій Вялікі і Грыгорый Багаслоў апранутыя ў сціхары і фелоні: першы мае чырвоны сціхар і белую фелонь, другі ж – наадварот. Усе тры названія святары маюць на азначэнне свайго духоўнага стану епітрахілі (Іаан Златавусты – чырвоную, абодва астатнія – зялёныя). Складкі на белай вопратцы мастак паказвае чорным і карычневым колерамі, а на чырвонай – залатым.

У верхняй ды ніжняй частках аркі размешчаны два медальёны ў цынамонавага колеру рамках з картушавымі завіткамі. Яны змяшчаюць мініяцюры на два сюжэты: Нараджэнне Дзевы Марыі і Узнясенне Гасподняе. Першы сюжэт выбраны, трэба думаць, з-за свайй марыйнай тэматыкі (згадаем, што рукапіс ствараўся для дзявочага манастыра); апошні ж – таму, што кніга мусіла выкарыстоўвацца ў царкве пад тытулам Узнясення Гасподняга (гэта – своеасаблівы “экслібрис”, уплечены ў агульны малюнак тытульнага аркуша).

Цікава, што тут у абодвух выпадках прасочваецца сувязь з канкрэтнымі мастацкімі творамі. Для “Нараджэння Дзевы Марыі” за ўзор несумненна ўзяты аднайменны абраз, намалёваны ў 1649 г. беларускім майстрам Пятром Яўсеевічам з Галынца [15]. На абедзвюх названых выявах паказана св. Ганна, якая толькі што нарадзіла. Яна паўсядзіль, абавёршыся на падушкі, у ложку, размешчаным з левага боку на далёкім плане малюнка, пад балдахінам з зялёнаю драпіроўкай. Святая накрыта чырвонай коўдрай, а кабета-суседка, стоячы справа ад ложка, падносіць ёй дары. На пярэднім плане дзве служкі абмываюць нованароджаную Марыю. Падлога пакая, у якім адбываецца дзея, складзена з квадратных плітак. На дальняй сцяне размешчана вакно з авальным завяршэннем: на мініяцюры ў ім паказаны, як здаецца, пісальнік (ці св. Якім, якога паводле канону належала маляваць “у высокіх палатах”?); на абразе ж яно запоўнена дэкаратыўным арнамантам, а ў правым ніжнім куце відаць некалькі камяніц. На мініяцюры дзейных асобаў значна меней, чым на абразе, што абумоўлена памерам нашай выявы; ёсць, натуральна, і іншыя нязначныя

адrozenні – аднак усе яны малаістотныя. З сярэдзіны рамка мініяцюры выканана ў форме пасцікутніка.

Абраз “Нараджэнне Дзевы Марыі” Пятра Яўсеевіча з Галынца быў знойдзены напачатку мінулага стагоддзя ў магілёўскай Успенскай царкве. Царква тая была збудавана толькі ў 1670 г., але да таго часу абраз, хутчэй за ўсё, знаходзіўся ў адной з цэркваў, звязаных з Магілёўскім брацтвам – у т. л. мог быць і ў царкве Куцеінскага манастыра, фундатарам якога з’яўляецца спрыяльнік брацтва шляхціц Багдан Статкевіч. І храналагічна, і геаграфічна абраз быў даступны куцеінскаму мініяцюрысту, таму ёсць вялікая верагоднасць, што той абапіраўся менавіта на яго пры стварэнні нашага тытульнага аркуша. Пра гэта сведчыць тоеснасць кампазіцыі, ужытых колераў, дэталей. Хоць і існаваў пэўны канон малявання Нараджэння Дзевы Марыі, аднак адрознасць нашай мініяцюры ад іншых абразоў, што прадстаўляюць той самы сюжэт [16], ды падабенства да названага, відавочныя.

Крыніцу нашага “Узнясення Гасподняга” вызначыць больш складана. Значым аднак, што вельмі падобны паводле кампазіцыі і асобных дэталей дрэварыт быў выкарыстаны ў выданым у 1639 г. у Львове “Апостале”. На абедзвюх выявах Хрыстос сядзіць у пальмыністым коле, якое ўзносіль у неба два анёлы. Пад імі, на зямлі, стаіць Дзева Марыя са складзенымі на грудзях рукамі, абацал яе – таксама два анёлы, шты паказваюць на ўзнесенага Хрыста. Трохі наводдаль, з абодвух бакоў, згуртаваліся апосталы. Падобны паводле кампазіцыі дрэварыт ужываўся і ў выданнях Кіева-Пячорскай Лаўры (напрыклад, у “Акафістах” 1625 г.; “Триоди цветной” 1631 г.; “Беседах на Деянія апостолов” 1634 г. і інш.), але ён змяшчае больш адрозненняў ад нашага мініяцюры (ўзнесення ўгару рукі Багародзіцы, дрэвы наўзбоч выявы і г. д.). Куцеінскія манахі, як тое відаць са складу фонда манастырскай бібліятэкі [17], былі добра знаёмыя з украінскімі выданнямі (сярод якіх, да слова, мелі і спамянутую “Триодь цветную” 1631 г.), таму, без сумневу, маглі ўзяць ілюстрацыі з іх за ўзор для сваіх мініяюр. Рамка апісанай выявы складаецца як бы з дзвюх частак – вонкавай і сярэдзіннай. Вонкавая, цынамонавага колеру, частка, апрача картушавых завіткаў, мае рогападобныя выступы па кутах. Унутраная ж – зялёнага колеру – абрысоўвае прастору мініяцюры па форме пялёстка канюшыны.

Усё вышэйсказанае пра тытульны аркуш сведчыць, што мастак, які яго стварыў, быў высокаадукаванай асобай. Ён добра ведаў не толькі традыцыі усходнехрысціянскага іканапісу, але і Святое Письмо, апокрыфы (адкуль паходзіць сюжэт Нараджэння Марыі), багаслоўе і гісторыю Царквы. Магчыма, быў святаром. Апошняя акалічнасць магла б растлумачыць падабенства нашай рамкі да тых, што аблямоўваюць атрантавыя надпісы, зробленыя на куцеінскім “Новом Завете с Псалтирью” 1652 г. са збораў НББ [18]) дзеля азначэння дзён евангелічных чытанняў. Верагодна, гэты паасобнік не пайшоў у продаж, а застаўся ў карыстанні куцеінцаў і ўжываўся імі пры адпраўленні набажэнстваў.

Аздабленне аркушаў Баркулабаўскага ірмалоя ажыццяўлялася двума спосабамі: праз вылучэнне пэўных частак тэксту колерам (за кошт ужывання кінавары) і праз стварэнне дадатковых элементаў аздобы (заставак, ініцыялаў і, у адным выпадку, канцоўкі, а таксама – праз ісанне загалоўкаў вяззю). Кожны з асноўных раздзелаў адкрываецца адметнай застаўкай у старадрукаваным стылі. Выкананыя ж вяззю кінаварныя загаловкі распачынаюць усе, без выключэння, раздзелы (такім чынам, заставак у нашым ірмалоі 10, а вязевых загалоўкаў – 12). Канцоўка толькі адна, размешчаная пасля тэксту ў 11-м раздзеле.

Перад першай застаўкай на пачатку кнігі – кінаварнае маленне: “Г[О]С[Ц]І[О]ДИ БЛ[А]Г[О]Л[А]ВИ.”. Моўны тэкст у кожным асноўным раздзеле распачынаецца з узорыстага ініцыяла, вельмі тонка вышпісанага атрамантам. За выключэннем самага першага і апошняга, усе ініцыялы ўзяты ў квадратныя рамкі; па-за тым, ініцыялы на арк. 67 і 117 расфарбаваны ў чырвоны колер. Ініцыял на арк. 187 увогуле рысаваны адразу чырвоным, і ў манеры, што спадкуе тэраталагічны стыль, – у адрозненне ад усіх іншых ініцыялаў, выкананых у стылі старадрукаваным. Характэрнасць кожнага з ініцыялаў наводзіць на думку, што яны маглі быць скапіяваныя з канкрэтных кніг; магчыма, далейшыя доследы дазваляць дакладна выявіць іх прататыпы (ужо цяпер можна сказаць, што самы першы ініцыял, хутчэй за ўсё, быў зрысаваны з месіслаўцавай Псалтыры 1576 г.)

Назвы спеваў запісаны кінавар’ю і вылучаюцца ў тэксце велічынёй ды формай літар. Кінавар’ю вылучаны таксама дробныя ініцыялы на пачатку спяваных радкоў ды ўсе пазатэкставыя пазначэнні, як, напрыклад, назвы глосаў.

Рукапісны алігат куцеінскага 1639 г. “Брашна духоўнаго” са збораў НМГіКБ, які змяшчае кандакі і ірмасы святым, фактычна з’яўляецца падшытым да зраднага старадрука своеасаблівым дадаткам. Пісаны манускрыпт пад фармат “Брашна” – г. зн., *in quarto*. Старадрук, пачынаючы з 1-га аркуша, мае купчы запіс: “Сіе // Брашно // Д[у]хвоное // много // Грешнаго // Ёромонаха // Ганадия // Горельки // купленая // у еромонаха // Мартимияна // вроку // Тисеча // ше^{ст} // соть // ше^{ст}деся^т // шостого // <...>”. Інскрыпцыя гэтая даволі доўгая, і няма сэнсу яе цытаваць тут цалкам – уся патрэбная нам інфармацыя змешчана ў прыведзенным вышэй фрагменце: гэтую кнігу ў 1666 г. купіў у іераманаха Марцім’яна на той час таксама яшчэ іераманах Генадзь Гарэлка (які, паводле В. Строева, быў пазней куцеінскім ігуменам [19]). Адсутнасць указання ў запісе, да якога манастыра належыць іераманах Марцім’ян, дазваляе думаць, што быў ён, гэтак сама, як і Генадзь, з куцеінскага Багаяўленскага. Гэта ўскосна пацвярджаецца фактам, што сама кніга была выдадзена ў Куцеіне і што паасобнікі “Брашна духоўнаго” (падобна, дарэчы, як і “Трифалогіона” – пра які мы будзем казаць ніжэй) меліся шмат у каго з куцеінскай браці: з’яўляючыся пашыраным варыянтам Псалтыры следаванай, гэта кніга была неабходнай для малітвы, а прадукцыя манастырскай друкарні накладам у

некалькі сотняў тамоў дазваляла на такую “раскошу”. У пацвярджэнне такой думкі можна згадаць уладальніцкія запісы інакаў на паасобніках “Брашна” [20] і сведчанні пра прысутнасць кнігі ў вопісах келейнай маёмасці былых куцеінцаў [21].

Па-за гэтым, канвалют мае шэраг прыметаў, якія гавораць пра пэўнае дачыненне ягонага гаспадара да куцеінскага скрыпторыя. Па-першае, гравюра з выяваю цара Давіда на пачатку кнігі расфарбавана ў колеры, падобныя да ўжываных на тытульным аркушы Баркулабаўскага ірмалоя. Па-другое, ініцыял “В” на 2-ім аркушы расфарбаваны ў чырвоны колер аналагічным чынам, як некаторыя ініцыялы згаданага ірмалоя (напрыклад, “К” з аркуша 117). Па-трэцяе, рукапісная частка кнігі, з аднаго боку, дэманструе шэраг рысаў прафесійнага пісання, з другога ж – вылучаецца тымі самымі характэрнымі асаблівасцямі, што й Баркулабаўскі ірмалой:

- а) пакінута месца для рысавання застаўкі;
- б) тэкст узяты ў лінейныя рамкі з нешырокім полем зверху і справа;
- в) рамкі выкананы карычневым атрамантам, у той час як асноўны тэкст – чорным;
- г) заглавак напісаны кінавар’ю у стылістыцы, падобнай да стылістыкі гімнавых загатоўкаў з Баркулабаўскага ірмалоя;
- д) абазначэнні гімнаў на палях і ініцыялы выкананы кінавар’ю;
- е) асноўны тэкст запісаны паўуставам, радкі роўныя.

Пералічаныя прыметы ярка свядчаць, што рукапісны тэкст ствараўся прафесійным пісальнікам, і, бачачы шэраг падабенстваў да Баркулабаўскага ірмалоя ды ўлічваючы сказанае вышэй пра саму кнігу, можна з вялікай доляй упэўненасці сцвярджаць, што рукапісная частка канвалюта таксама была створаная ў кнігапіснай майстэрні Богаяўленскага манастыра.

“Сінодзік Куцеінскага манастыра” не мае выхадных звестак і атрыбутаваны бібліёграфам, трэба думаць, на падставе памінення куцеінскіх ігуменаў і ігуменняў. На жаль, гэтая атрыбуцыя не зусім дакладная, бо не ўказвае, да каторага з куцеінскіх манастыроў (мужчынскага Богаяўленскага ці жаночага Успенскага) манускрыпт належаў. Фарма т рукапіса – *in quarto*; аправа — чорная скура на кардоне, аздобленая сляпым пісненнем.

Манускрыпт пісаны ў два слупкі з разлінаванымі карычневым атрамантам ад ніжняга да верхняга края старонкі межамі. З боку знешняга поля старонкі і паміж слупкамі лінія падвойная. Складаецца рукапіс з паасобных рубрык. Першая з іх змяшчае ўступную малітву за душы памерлых слугаў і служанак Божых; астатнія ж пачынаюцца формулай “Помяни Г[о]с[по]ди ...” або назваю духоўнага ці свецкага звання ды падаюць пералік асобаў для памінення ў малітве. Рубрыкі размешчаны паводле іерархіі: найперш – патрыярхі, затым – мітрапаліты, архіепіскапы, епіскапы, цары, ігумены і г. д.

Атрыбуцыю можна ўдакладніць па тэксце самога “Сінодзіка”, а менавіта – па рубрыцы, якая пачынаецца так: “Помяни Г[о]с[по]ди ду/ша

инокини **оби/тели Сея** Все/чес^{тны}^х Ігуменіи ...”. Вылучаныя аўтарам артыкула словы сведчаць пра тое, што манускрыпт ствараўся ў жаночым манастыры (пры спісе ігуменаў падобнага азначэння няма), а пад гэтым загаловам мы знаходзім ігуменняў: “Ефросінію, Трофімію, Фотинію, Саломонію, Магдалену, Антониду, Трофімію, Анисію, Ефросінію, Евфимію, Ираиду, Меланію, Дасію, Антониду, Ксенофонтію, Анастасію, Панфілію, Алемпіаду, Панфілію, Паісію, Екатерину, Метрадору, Анфусу, Мавру, Елизавету, Акилину, [а таксама імёны] Патрикеі, Сусанны, Серафимы, Александры”.

Тут даследчыка падсцерагае пастка, бо можна падумаць, што гаворка ідзе пра Баркулабаўскі манастыр, паколькі між іншымі згадваюцца Фацінія, Ксенафонція і Паісія, якія ў розны час ім кіравалі. Аднак жа рэч у тым, што куцеінскі Успенскі і баркулабаўскі Узнясенскі жаночыя манастыры знаходзіліся ў моцнай павязі між сабой: пасля заснавання манастыра ў Баркулабаве туды былі пераведзены манахіні з Куцейна, а куцеінскі ігумен Іаіль Труцэвіч першы час ажыццяўляў духоўную апеку над манастыром. Згаданая ж Фацінія Кіркораўна, у прыватнасці, была на пераломе 40–50-х гг. XVII ст. баркулабаўскай настаяльніцай; пазней яна перайшла на ігуменства ва Успенскі манастыр.

Увогуле належыць зазначыць, што імёны, пералічаныя ў названай рубрыцы, мы сустракаем як у спісе куцеінскіх ігуменняў з даведніка В. Строева [22], так і ў дакументах Успенскага манастыра, што захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі [23]. На падставе гэтага можна зрабіць выснову, што разгляданы “Сінодзік” быў створаны сапраўды ў Куцейне, а менавіта – ва Успенскім жаночым манастыры.

Пяройдзем да датацыі. Час стварэння “Сінодзіка” ў той ці іншай ступені мы можам “працічыць” паводле прысутных у ім почыркаў у сукупнасці з аналізам зместу запісаў. Паводле характару пісьма і колеру атраманту ўсе запісы можна ўмоўна злучыць у тры групы: 1) паўустаўнога пісьма, нанесеныя карычневага колеру атрамантам з сурывавай рубрыкацыяй аранжавага адцення; 2) паўустаўнога пісьма іншай рукі, нанесеныя чорным атрамантам з чырвонай кінаварнай рубрыкацыяй; 3) скораніс розных рук, пераважна карычневым атрамантам розных адценняў. Запісы з 3-й (а нярэдка і з 2-й) групы дапісваліся ва ўжо створаных раней першым тыпам почырку рубрыках-раздзелах. Першыя два почыркі вызначаюцца кніжнымі характарам пісьма і складаюць асноўную частку тэксту Сінодзіка; відавочна, што яны належылі асобам, у чые абавязкі ўваходзіла сістэматычнае запаўненне Памянніка. Запісы з трэцяй групы рабіліся рознымі, відаць, выпадковымі, асобамі па меры ўзнікнення патрэбы.

Паводле свайго размяшчэння на старонках, як, зрэшты, і згодна з храналагіяй згаданых асобаў, найранейшай з’яўляецца першая група запісаў. Сярод іх, між іншым, памінаюцца патрыярхі, а таксама ігумены і ігуменні ад часу заснавання манастыра. Напрыклад, першым тыпам

почырку запісаныя імёны патрыярхаў (“Софронія, Филарета, Никона, Иоакима, Адріана”). Зроблены гэтым почыркам пералік ігуменаў уключае: “Іоіля, Гедіона, Гаврыіла, Іова, Паісія, Міхаіла, Генадія, Геронтія, Силвестра, Іеронима, Варнаву, Зосима”, а ігуменняў – ад Ефрасінні да Панфіліі II-й (Паісія запісана ўжо іншай рукой). У дадзенай сітуацыі найбольш карысным для нас будзе запісанае гэтым почыркам імя іерарха, што жыў найпазней, – бо так можна высветліць верхнюю храналагічную мяжу дадзенага фрагмента тэксту. У пераліку патрыярхаў гэта Адрыян, які заняў свой пасад у 1690 г. і знаходзіўся на ім аж да сваёй смерці ў 1700 г. Гэта значыць, што занясенне патрыярхаў у “Сінодзік” першым пісальнікам перапынілася не раней за 1700 г.

Датаваць час ігуменства некаторых з названых у адпаведным спісе асобаў мы можам паводле згаданага вышэй даведніка В. Строева, які падае імя з указаннем года ці гадоў, пад якімі яно сустракаецца ў дакументах. Запіс першай рукой перапыніўся на Варнаве і Засіме. В. Строеў, на вялікі жаль, іх не ведае. Аднак мы можам выкарыстаць наступныя, пададзеныя ім, звесткі: “Геннадий Горелка, 1687, Иов, 1693–1696. Мелетий Чайковский, 1718” [24]. На жаль, у В. Строева не прадстаўлены ігумены паміж Генадзіем і Іовам, ды паміж Іовам і Мялэціям Чайкоўскім. З тых ігуменаў, што прысутнічаюць у памінальным спісе I-й рукі і “прывязаныя” храналагічна, найпазнейшым быў Іоў; значыць, у гэтай рубрыцы тэкст першага почырку быў закончаны не раней за 1696 г. – г. зн., мы атрымліваем вынік, блізкі да зробленай вышэй высновы.

Калі казаць пра ігуменняў, дык з тых настаяльніц, каго ведае В. Строеў, у пераліку почыркам I-й групы найпазнейшай з’яўляецца Трафімія II (1663–1668 і студзень 1696). Трохі дзівіць апошняя дата, бо імя гэтай ігуменні знаходзіцца ў сярэдзіне спісу, што выдатна тлумачыцца, калі гаворка ідзе пра 1660-я гг.; аднак 1696 г. выпадае з логікі пабудовы тэксту (быць можа, гэта памылка Строева?). Тым не менш, нават такая акалічнасць не пярэчыць зробленай вышэй выснове, што запісы першай групы рабіліся напрыканцы XVII ст. або самым пачатку XVIII ст. Такім чынам, верхняя мяжа першай групы запісаў прыкладна высветлена. Да слова зазначым, што пісальнік (ці дакладней, пісальніца) сачыў за лёсам ігуменняў і манахіняў, пераведзеных у іншыя манастыры, і мы бачым у згаданым спісе Маланню і Антаніду, накіраваных у Новадзвявочы манастыр, або Іраіду, якая перайшла ў смаленскі Узнесенскі. Імёны ўпісваліся пасля смерці, таму паслядоўнасць іх не заўсёды супадае з паслядоўнасцю ігуменства дадзеных асобаў.

Што да вызначэння ніжняй даты запісаў, дык тут справа больш складаная. Запісы адной рукі маглі рабіцца як у кароткі адрэзак часу, гэтак і на працягу доўгіх гадоў. Тут не выпадае спасылка на дадзеныя са зместу кнігі, і мы можам апераваць толькі адарванымі ад тэксту разважаннямі. Сыходзячы з практычных меркаванняў, можна дапусціць, што вядзенне Сінодзіка было распачата тады, калі ў тым з’явілася рэальная патрэба, а менавіта – калі манастыр нейкім чынам пазбыўся старога

памінальніка. Гэтую акалічнасць можна звязаць з некалькімі падзеямі ў гісторыі. Першая з іх – гэта адсяленне часткі манахіяў у новаствораны Баркулабаўскі манастыр у 1641 г. Другой з’яўляецца перамяшчэнне царом Аляксеем Міхайлавічам, пасля наведання ў 1656 г. Успенскага манастыра, куцеінскіх інакіяў у Новадзвявочы манастыр, што ў Маскве, ды прысланне на іх месца маскоўскіх “старіц”. Трэці ж падзей мог быць пераезд манахіяў на чале з ігуменняй Іраідай Куракінай з Куцейна ў 1658 г. (альбо паводле іншых звестак, у 1665 г.) у смаленскі Узнясенскі манастыр, і тады тая рэшта, што засталася ў Куцейне, мела б патрэбу ў новым памінальніку. Здаецца, ніводнага разу падчас пералічаных пературбацый Успенскі манастыр не перапыняў канчаткова свайго існавання. Пра гэта гаворыць той факт, што і ў XIX ст. у яго бібліятэцы захоўваліся выданні куцеінскага друку (напр., 2-е выд. “Лексикона” Памвы Берынды) [25], а значыць, кнігазбор (ці, прынамсі, яго частка) увесь час заставаўся пры манастыры, а той – у сваю чаргу – быў дзейны.

Аднак найбольш глабальнай са згаданых падзей быў пераезд у Маскву, таму лагічна дапусціць, што менавіта тады куцеінкі забралі з сабой памінальнік, жадаючы маліцца за сваіх памерлых сёстраў і на чужыне. У такім разе, разглядаючы Сінодзік паўстаў не раней за 1656 г., і мы можам умоўна прыняць гэтую дату за ніжнюю граніцу.

Да 2-й групы належаць запісы пазнейшыя – як паводле свайго размяшчэння на старонках, гэтак і згодна з храналогіяй згаданых асобаў. У прыватнасці, назавём запіс “Родъ Г[ос]п[о]жи Екатерины Лапицкія, Ігуменни Кутеинскія”. Кацярына Лапцкая была, паводле В. Строева, куцеінскай ігуменняй у 1742–1760 гг. [26]. Запіс памінання яе роду мусіў быць зроблены пры жыцці, а дакладней, падчас ігуменства – значыць, 2-ю групу можна храналагічна “прывязаць” да названых гадоў (імя самой Кацярыны, змешчанае ў пераліку ігуменняў, запісана почыркам з 3-й групы). Такім чынам, запісы другой групы прыблізна датуюцца сярэдзінай XVIII ст.

Бадай усе запісы 3-й групы рабіліся ў розны час. Некаторыя з іх можна датаваць першай чвэрцю XVIII ст., як, напрыклад, змешчаны ў раздзеле памінання манархаў спісам “Петра инператора” (канец 1725 г.). Іншыя – як памінаненне ігуменні Аляксандры – нават першай трэцю XIX ст. Трэба думаць, яны рабіліся рознымі людзьмі на працягу ўсяго таго часу, калі ў манастыры не было адмысловага каліграфа для вядзення “Сінодзіка”.

Падумоўваючы ўсё вышэй сказанае, можна зрабіць выснову, што пачатак стварэння “Сінодзіка Куцеінскага манастыра” прыпадае на другую палову (або на канец) XVII ст., значная частка матэрыялу была ўпісана ў сярэдзіне XVIII ст., а апошнія запісы былі зроблены, хутчэй за ўсё, у 1-й чвэрці XIX ст.

Увогуле ж, “Сінодзік” патрабуе адмысловага даследавання як вельмі цікавая крыніца па гісторыі куцеінскіх манастыроў.

Група рукапісаў няпэўнага паходжання ўключае ў сябе “Минею” і рукапісны дадатак да куцеінскага 1647 г. “Трифологіона”; абодва

манускрыпты – са збораў НББ. На жаль, закрышчэ НББ на пераезд не дазволіла аўтару завяршыць вывучэнне пералічаных у гэтай групе помнікаў (у прыватнасці, правесці падрабязнае даследаванне пісьма і паперы). Няма сумневу, што працягнутыя ў будучыні захады дадуць магчымасць выказацца больш пэўна адносна паходжання названых манускрыптаў.

Рукапісны дадатак да куцеінскага 1647 г. "Трифологіона" мае той самы характар, што і разгледжаны вышэй алігат з канвалюта "Брашна духоўнаго". Аднак, на жаль, у адносінах да яго няма такіх пераканаўчых аргументаў за яго куцеінскае паходжанне. У прыватнасці, "Трифологіон" не нясе ніякіх пазнакаў, звязаных з Куцейнам, – толькі некалькі інскрыпцыяў гарадкоўскай Троіцкай царквы ды Старапакроўскага Нікольскага манастыра. З увагі на гэтыя інскрыпцыі загадчыца навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства НББ Г.У. Кірэева ў вуснай размове ахарактарызавала гэты рукапіс як "адназначна стараабрадніцкі". Аўтар не можа пагадзіцца з такім меркаваннем, паколькі ўладальніцкія запісы зроблены скорапісам XIX – пачатку XX ст., у той час як сам алігат пісаны паўуставам XVII–XVIII ст.: за столькі гадоў кніга неаднойчы магла змяніць свайго ўладальніка, тым больш, што ў аздабленні кнігі стараабрадніцкія рысы таксама не праглядаюцца.

Тым не менш, цяжка настойваць на прафесійнасці выканання манускрыпта: напрыклад, рамкі наўзбоч тэксту адлінаваны не заўсёды роўна, радкі не маюць разліноўкі, а літары ў іх – рознай вышыні; што датычыць заставак, дык яны ўвогуле не прадугледжаны. З другога боку, напрыклад, загаловак алігата напісаны даволі па-майстэрску вяззю, а некаторыя асаблівасці ўладальніцкага аздаблення як друкаванай часткі, так і ўласна манускрыпта, супадаюць з тымі, што мы знаходзім у разгледжаных вышэй куцеінскіх кнігах: у прыватнасці, частка ініцыялаў і заставак "Трифологіона" расфарбаваныя ад рукі; прысутнічаюць падобныя на куцеінскія рамкі, нарысаваныя карычневым атрамантам; пры гэтым асноўны тэкст манускрыпта напісаны чорным, і да т. п. Натуральна, названыя характарыстыкі нельга разглядаць як выключна куцеінскія, бо пры накрэсленні рамак пісальнік, хутчэй за ўсё, арыентаваўся на аздабленне старонкі "Трифологіона", а спалучэнне карычневых рамак з чорным атрамантам тэксту не так рэдка сустракаецца ў манускрыптах XVII ст., гэтак сама як, зрэшты, і расфарбаваныя застаўкі ды ініцыялы – у старадруках. Тым не менш, канчаткова выказацца на гэтую тэму дазволіць толькі аналіз паперы і параўнанне філіграняў з вадзянымі знакамі на куцеінскіх выданнях ды рукапісах, а таксама больш дакладнае вывучэнне палеаграфіі помніка.

"*Миня*" з фондаў НББ. Заставак і рысаваных ініцыялаў няма; загатоўкі кінаварныя і гэтакія самыя ініцыялы на пачатку гімнавых вершаў. Пісьмо асноўнага тэксту – паўустаў. Тэкст на старонцы арганізаваны ў два слупкі, адлінаваных палёў няма. У спосабе пісьма і аздаблення гэтага манускрыпта на цяперашні момант не выяўлена прыметаў, якія маглі б

пераканаўча сведчыць пра прыналежнасць кнігі да куцеінскай рукапіснай традыцыі. Тым не менш, і дакляраваць, што рукапіс не мог быць напісаны ў Куцеіне, на дадзеным этапе даследавання не ўяўляецца магчымым.

У трэцюю групу мы аб'ядналі рукапісы відавочна не куцеінскага паходжання, а менавіта, Тыпікон са збораў НМГіКБ, ноталінейны Ірмалой ды рукапісны дадатак да куцеінскага 1652 г. “Новаго Завета с Псалтырью” з фондаў НББ.

“Тыпікон” са збораў НМГіКБ датуецца сярэдняй XVI ст., і, такім чынам, быў перапісаны задоўга да заснавання Багаяўленскага манастыра – а значыць, ніяк не можа паходзіць з куцеінскага скрыпторыя. Спосабам напісання ды аздабленнем “Тыпікон” выразна адрозніваецца ад вышэйнапісаных куцеінскіх рукапісаў.

Ноталінейны Ірмалой, што захоўваецца ў НББ, мае больш адрозненняў ад апісаных вышэй куцеінскіх рукапісаў – а ў прыватнасці, ад “Баркулабаўскага ірмалоя”, – чым падабенстваў. Паколькі пачатак кнігі адсутнічае, нельга сказаць, ці меўся тытульны аркуш. Разліноўка для нот зроблена чырвоным колерам. Вертыкальныя лініі рамкі, якая атачае разліноўку, прадоўжаны і ўверсе, і ўнізе да краёў старонкі. Зверху адлінаваны адмысловы радок для загаловак; а ўнізе – такі ж самы для пагінацыі (якая, да слова, у “Б.і.” адсутнічае). Пры напісанні загаловак выкарыстаны не толькі чырвоны, але й чорны колер. Музыкальны тэкст пазначаны паялінейнай натацыяй іншага напісання, чым у “Баркулабаўскім ірмалой” (Ю. Ясіноўскі такую натацыю называе “гачкоподібной” – г. зн., “крукацадобнай”). Слоўны тэкст занатаваны дробным паўуставам, даволі блізкім да скорпісу. Большая частка кнігі паходзіць з пачатку XVII ст., а арк. 236–271 – з 1650-х гг. [27]. На адвароце арк. 239 прысутнічае “Херувик” архіепіскапу полацкаму Язафату Кунцэвічу, што сведчыць пра уніяцкае веравызнанне пісальніка. Сама інскрыпцыя “КОУТЭІНСКІЙ” пазнейшая за іншыя і паходзіць толькі з XVIII ст. Усё пералічанае схіляе да думкі, што гэты ірмалой быў напісаны не ў Куцеіне.

Рукапісны дадатак да куцеінскага 1652 г. “Новаго Завета с Псалтырью” таксама, як і два вышэйзгаданыя алігаты канвалютаў з куцеінскімі выданнямі, з’яўляецца ўладальніцкім рукапісным дадаткам да друкаванай кнігі. Гэты рукапіс змяшчае некалькі тэкстаў з пералікам евангельскіх чытаняў на розныя нядзелі і свята літургічнага года – “Соборник двенадцати месяцам”, “Сказаніе главам евангельским оутриним и Литургическим” і г. д.

Манускрыпт не вылучаецца прафесійнасцю выканання. Асоба, што яго перапісвала, была знаёмая з кніжным пісьмом, але не валодала ім дасканала. Паўустаў у яе выкананні набывае шэраг рысаў скорпісу; радкі часам хвалістыя, без спробы разліноўкі для роўнага пісання. У тэксце некалькі разоў ужыты іншы атрамант як для пісьма, гэтак і для лінавання палёў. Рамкі адрозніваюцца ад рамак на куцеінскіх рукапісах; лініі палёў праведзены ад края і да края старонкі. Застаўка і ўвогуле аздабленне

першых старонак тэкстаў выразна розныя ад вядомых нам куцеінскіх узораў як спосабам рысавання, гэтак і ўжытай каляровай гамай; па-затым, выкарыстаны спосаб аздаблення літар і застаўкі кропкамі. Спраба ілюмінацыйнага напісання загаловак вяззю закончылася, бадай, няўдачай. Для рубрыкацыі ўжыты ў розных месцах кінавар рознага адцення, сурок і нават фарба ультрамарынавага колеру.

Кніга ўзята ў аправу з бронзавым абкладам, што сведчыць пра ўжыванне яе падчас набажэнства. Вышэйсказанае, як і аналіз тэкставага складу алігата, схіляе да думкі, што манускрыпт быў створаны парафіяльным святаром, які пісаў яго на сваю патрэбу – для выкарыстання ў літургічнай практыцы.

Такім чынам, мы бачым, што з васьмі разгледжаных манускрыптаў тры, хутчэй за ўсё, былі напісаныя ў Куцеіне, і яшчэ два, у лепшым выпадку, маглі быць там напісаныя. Гэтага недастаткова, каб склаці поўную карціну дзейнасці куцеінскіх кнігапісных майстэрняў, але прапанаванае даследаванне – гэта толькі першы крок у вывучэнні куцеінскага кнігапісання; за ім маюць наступіць іншыя, якія, будзем спадзявацца, пралуюць больш святла на даследаваную праблему.

Заўвагі

1. Голенченко Г. Я. Белорусы в русском книгопечатании / Г. Я. Голенченко // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1966. – Сб. 13. – С. 99–119; а таксама яго ж: Идейные и культурные связи восточно-славянских народов в XVI – середине XVII в. – Мн., 1989.
2. Редков М. Преподобный Авраамий Смоленский и его житие / М. Редков // Смоленская старина. – Смоленск, 1909. – Вып. 1. – С. 119.
3. [Разумовский Д. В. Сообщенис] // Древности : труды Имп. Московского археолог. о-ва. – М., 1883. – Т. 9, вып. 2–3. – С. 66–68 [2-й пагінацый]; Ясіноўскі Ю. П. Беларускія Ірмолі – помнікі музычнага мастацтва XVI–XVIII стст. / Ю. П. Ясіноўскі // Мастацтва Беларусі. – 1984. – № 11. – С. 50–55; Ясіновський Ю. Украинські та білорускі ірмолі XVI–XVIII ст. / Ю. Ясіновський. – Львів, 1996. – С. 151–152.
4. Некрашэвіч С. М. Мова кнігі Касьяна Рымляніна Ераміты: “оуставах монастирских” / С. М. Некрашэвіч // Запіскі Аддзелу гуманітарных навук Беларускай акадэміі навук. – Мн., 1928. – Кн. 2. – С. 86–114; Перетц В. Н. Рукописи библиотеки Московского университета, самарских библиотеки и музея и минских собраний / В. Н. Перетц. – Л., 1934. – С. 192; Нікалаеў М. Палата кнігапісна. Рукпісная кніга на Беларусі ў X–XVIII ст. / М. Нікалаеў. – Мн., 1993. – С. 46.
5. Маюцца на ўвазе Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лондан, Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я. Коласа НАН Беларусі і Прэзідэнцкая бібліятэка Рэспублікі Беларусь.
6. НМГіК, № 4574.
7. НМГіК, № 419
8. НМГіК, № 541
9. НББ, шыфр 091/4274
10. НББ, шыфр 091/291
11. НББ, шыфр 091/283К

12. НББ, шыфр 094/4098
13. НББ, шыфр 12Рк28517
14. Іаан Хрысціцель навучаў пра прышэсце Хрыста; астатнія тры, абвешчаныя Айцамі Царквы, пакінулі на сабе зборнікі казанняў, якія і да сённяшняга дня карыстаюцца папулярнасцю сярод святароў, манахаў і вернікаў.
15. Абраз неаднойчы рэпрадукаваўся. Апошняя, як здасца, публікацыя ў кн.: Жывапіс барока Беларусі. – Мн. : БелЭн., 2003. – С. 88–89.
16. Параўн., напр., тамсама, с. 81, 137, 171.
17. Гл., напр., кнігі з куцеінікімі інскрыпцыямі, што захоўваліся ў Іверскім манастыры (Леонид (Кавелин), архим. Исторический очерк Иверской Святоозерской обители в ее патриарший период (с 1653 по конец 1666 года) / архим. Леонид (Кавелин) // Русская историческая библиотека. – СПб., 1878. – Т. 5. – Стлб. 50–62.
18. Фонды навукова-даследчага аддзела кнігазнаўства, шыфр 094/4100.
19. Параўн.: Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви / П. Строев. – СПб., 1871. – Стлб. 503.
20. Белоненко В. С. Из истории книжности Иверского Успенского монастыря на Валдайском озере в XVII в. / В. С. Белоненко // Литература Древней Руси. Источниковедение : сб. науч. тр. – Л., 1988. – С. 201.
21. Акты Иверскаго Святоозерскаго монастыря (1582–1706) // Русская историческая библиотека. – СПб., 1878. – Т. 5. – Стлб. 826–827.
22. Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви / П. Строев. – СПб., 1871. – Стлб. 505.
23. Гл. матэрыялы фонда 2315 – напр., ф.2315 воп.1 спр. 38: “Оршанский Успенский девичий монастырь: Опись вещей, приобретенных за бытность игуменсы Александры [вылучэнне маё – Ю.Л.] с 1814 по 1825 гг.”
24. Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви / П. Строев. – СПб., 1871. – Стлб. 503.
25. Параўн.: “Опись Могилевской спархии Оршанского Успенского Девичего монастыря”. Ф. 2315 воп. 1 спр. 38, арк. 32.
26. Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви / П. Строев. – СПб., 1871. – Стлб. 505.
27. Параўн.: Ясиновський Ю. Українські та білорускі нотолінійні ірмологі XVI–XVIII ст. : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / Ю. Ясиновський. – Львів, 1996. – С. 106.

Прэзентацыя